

Arte prerrománica

En primeiro lugar hai que ter presente que o prerrománico non é un estilo artístico concreto. Non existe a arte prerrománica como tal. A arte prerrománica é a denominación do primeiro gran período da arte medieval en Europa Occidental, coincidente no tempo coa Alta Idade Media (desde finais do século V ata o X).

Mentres que en Oriente a continuidade do Imperio romano permitiu o desenvolvemento da arte bizantina, a caída do Imperio romano de Occidente e a época das invasións bárbaras abriu en Europa unha etapa de gran inestabilidade política e de decadencia cultural (coñecida como a «época escura»), na que os pobos xermanos fusionaron a súa arte con elementos perviventes da cultura clásica e conciliándoa co cristianismo.

Os pobos xermanos implantaron os seus reinos sobre territorios do vello Imperio romano Occidental e cada un deles desenvolveu un estilo artístico propio, que os facía identificables. Polo tanto, o conxunto de artes prerrománicas non designan un movemento estético con formas artísticas ben definidas, senón que é a suma de cada unha das culturas que se dan en Europa antes do ano 1000.

As diferentes expresións artísticas e as culturas que compoñen o que chamamos prerrománico son as seguintes, en orde cronolóxica:

-Arte ostrogoda: no século V da nosa era, os ostrogodos implantaron un breve reino na actual Italia e deixáronos grandes obras como o Mausoleo de Teodorico “o Grande”, en Ravena.

-Arte visigoda: o Reino visigótico de Toledo creouse na península ibérica no século V, tras a dominación romana. Son especialmente recoñecibles as súas igrexas (de reducido tamaño), e o emprego do arco de ferradura.

-Arte insular: refírese á fusión da arte anglosaxona (propia de Gran Bretaña) coa arte celta (característica de Irlanda). É moi recoñecida polas grandes cruces de pedra, polas miniaturas empregadas na decoración de códices e polo entrelazado para rechear espazos vacíos. Abarca dende o século V ata o XI.

-Arte merovinxia: os merovinxios foron unha dinastía do pobo franco, que dos séculos V ao VIII destacou polo seu traballo da orfebrería, así como pola construción de baptisterios.

-Arte lombarda: os dominios lombardos extendéronse polo norte italiano entre os séculos VI e VIII, despois dos ostrogodos, e entre as súas creacións sobresaen as súas igrexas cristiás.

-Arte carolinxia: a dinastía franca por excelencia erixiu interesantes estatuas e edificios lendarios como a Capela Palatina de Aquisgrán (Alemaña), que contén os restos do emperador Carlomagno. Reinou entre os séculos VIII e X.

-Arte asturiana: Asturias foi o primeiro reino cristián da península ibérica implantado despois da conquista musulmá. A súa arte tivo lugar entre os séculos VIII e X nun territorio pouco extenso. Destacan as súas edificacións pétreas de tamaño moi reducido.

-Arte mozárabe: arte patentado polos cristiáns que viviron dentro do territorio musulmán da península ibérica nun período que abarca desde a invasión islámica (ano 711) ata finais do século XI, conservando a súa relixión. O elemento máis característico da arquitectura mozárabe é o emprego do arco de ferradura califal e tamén as igrexas de pequeno tamaño.

-Arte otoniana: trátase dunha dinastía que reinou na actual Alemaña entre os séculos IX e XI. As súas edificacións eran grandiosas e pesadas, pero pouco sofisticadas, como a igrexa de San Miguel de Hildesheim.

-Arte vikinga: o norte de Europa mantívose fora da cristiandade ata unha idade tardía (entrado o século X) e os escandinavos patentaron un tipo de arte moi singular, baseado nas construcións en madeira nun estilo moi rudimentario, como por exemplo a *stavkirke* de Borgund.

Logo de ver as amplas ramificacións que compoñen a arte prerrománica, imos centrarnos no comentario artístico de obras daquelas que teñen incidencia directa na nosa península, que son tres: **a visigoda, a asturiana e a mozárabe.**

SANTA COMBA DE BANDE

Identificación:

Podemos observar unha fotografía de Santa Comba de Bande. Esta igrexa, de autoría descoñecida, foi construída a mediados do século VII no concello de Bande (Ourense). Pertence á arte visigoda, que como sabemos, podese englobar dentro do que chamamos prerrománico.

Contexto histórico-artístico:

Ao derrubarse o Imperio romano Occidental no século V, múltiples pobos xermanos penetraron e asentáronse no seu territorio, fundando reinos independentes. Un deles foi o pobo visigodo, que, procedente do norte de Europa, instalouse na península ibérica no ano 507 fundando un reino con capital en Toledo e que resistiría ata a invasión musulmá do ano 711. Os visigodos eran un pobo arriano, desenvolvendo o seu período de máximo esplendor baixo o reinado de Leovixildo no século VI, e que remataría converténdose ao cristianismo. Na península, crearon unha cultura integrando vellos elementos da civilización romana e deixaron manifestacións artísticas interesantes, centradas nas construcións relixiosas e no traballo da ourivaría (destaca o Tesouro de Guarrazar). As igrexas visigodas caracterízanse polo seu reducido tamaño, a súa aparencia robusta e o seu uso do arco de ferradura, diferente do islámico por ser menos pechado. No caso concreto de Galicia, o poder tras o colapso romano ostentárono os suevos. Este pobo xermano foi o primeiro en implantar un reino (xa no 409 d. C.), pero sería conquistado polos visigodos no 585 d. C., que conseguían así a unidade peninsular. A presenza visigoda en Galicia non foi demasiado intensa, destacando no artístico precisamente a igrexa de Santa Comba.

Análise e comentario:

A igrexa está rodeada por un muro que a circunda e que se pecha por unha cancela de ferro. Emplázase nun entorno rural, tendo presente que a vida urbana perdeu a súa centralidade tras a fin do mundo romano. Só unha parte do edificio, como a decoración escultórica e a súa planta poden ser datadas no século VII, xa que sufriu modificacións co transcorrer do tempo. A entrada ao templo realízase a través dun soportal ou pórtico cuadrangular, que ten dous arcos abertos ao exterior, e o terceiro flanco na actualidade está pechado. A igrexa dispón dunha espadana que se fixo moitos séculos despois.

No seu interior contén inscricións en latín nos muros, e a capela maior destaca pola presenza de pinturas murais de elaboración un tanto basta e inxenua. No teito da capela, hai representacións simbólicas como a pomba do Espírito Santo e o *tetramorfos* (os catro evanxelistas nas súas formas metafóricas). Estas decoracións complétanse con tallas vexetais, acios, flores, etc. tomados directamente dos modelos clásicos romanos. A ábsida ilumínase mediante unha xanela absidal e con elementos de mármore.

A planta orixinal do templo era de cruz grega inserida nun rectángulo, coa ábsida cadrada na cabeceira e un soportal aos pés. Cara ao século IX-X construíronse toda unha serie de capelas ou habitacións rodeando a planta e adoptando unha forma rectangular da que sobresaía soamente a ábsida. Co paso do tempo todas estas habitacións desapareceron e as dúas capelas laterais terían a función de servir de refuxio a camiñantes e peregrinos. O resto das salas eran utilizadas para o servizo dos monxes na súa vida diaria monacal. A estas capelas encostadas aos lados do cruceiro só se podía acceder polo interior da igrexa.

A construción está realizada con grandes perpiaños labrados en granito, sen demasiada orde nas súas fileiras. As bóvedas que cobren a igrexa son de canón construídas en ladrillo do tipo romano, salvo no cruceiro que se cobre con bóveda de aresta sobre un ciborio sostido por catro arcos de ferradura, disposto en cruceiro e cuberto a catro augas. Presenta unha xanela en cada un dos lados. A bóveda do cruceiro tamén está realizada en ladrillo con disposición coñecida como espiña de peixe. O arco triunfal de ferradura que dá acceso á capela maior, apéase en catro columnas con dous capiteis de tipo corintio, reaproveitados dalgún edificio romano, e outras dúas de factura visigótica, que tentan imitar ás clásicas pero son máis bastas. O tellado da igrexa é de tella do país. As paredes están percorridas por impostas oqueadas que rompen a idea de verticalidade. No seu interior podemos atopar un ara romana que foi reutilizada como altar, un miliario romano que serve de pé á pila bautismal e un sartego de mármore que segundo a tradición albergou os restos de san Torcuato antes do traslado ao mosteiro de Celanova.

O edificio presenta unha gran contradición entre a disposición planificada da súa planta coa pobreza na súa execución e a escasa decoración. Semella como si se tratara dun proxecto dun arquitecto de primeira fila, pero levado ao cabo por un mestre de obras e uns canteiros con pouca habilidade e preparación.

En resumo, podemos concluír que a arte visigoda correspóndese cunha cultura que non perdurou demasiado no tempo (uns dous séculos), tal e como sucedeu con todas as que engloban o prerrománico. Disto dá boa fe a reutilización que facían de tantos elementos romanos como fose posible. Todas as artes prerrománicas, a maiores, caracterizáronse polos seus limitados recursos técnicos e a mellor proba diso é o tamaño reducido das súas edificacións. Por outra banda, este tipo de igrexas van influír sobremaneira en innumerables ermitas e capelas que salpican as aldeas galegas.

SANTA MARÍA DO NARANCO

Identificación:

A vista amosa a igrexa de Santa María do Naranco. Está situada nas inmediacións de Oviedo e a súa cronoloxía lévanos ao século IX. Pertence ao conxunto da arte prerrománica e en concreto á arte asturiana.

Contexto histórico-artístico:

Cando os musulmáns conquistaron a península ibérica a comezos do século VIII, non o fixeron por completo, senón que se orixinaron uns pequenos núcleos de resistencia cristiá en zonas montañosas como a cordilleira Cantábrica ou os Pireneos. Na zona de Covadonga (Asturias) organizouse un primeiro foco guerrilleiro dende onde partirá unha longa loita por recuperar o territorio hispánico, coñecida historicamente como a Reconquista. Asturias, ao longo do século VIII vai ver o nacemento dun pequeno reduto rebelde que será quen de transformarse en reino. Esta monarquía ten a súa orixe no enfrontamento cos árabes e comeza co rei Alfonso I no 739. O Reino de Asturias xustifica o seu poder como lexítimo continuador da monarquía visigoda e para conmemorar a súa filiación cristiá vai desenvolver un estilo moi concreto de arte, que vai pasar por varias fases, atopando o seu esplendor a comezos do século IX (coñecida como etapa ramirense). Cando o Reino de Asturias logra expandirse e traslada a súa capital a León, este tipo de arte desaparece dando paso á introdución do románico.

Análise e comentario:

Santa María do Naranco é un edificio de tipo relixioso. Esta tipoloxía, elaborada con pedra e toba, corresponde concretamente ao período ramirense. En principio foi un pavillón palaciego destinado a festas, caza e tamén aposentos do rei. Máis tarde foi consagrado como igrexa en honra de Santa María. Os perpiaños de pedra están labrados toscamente e dan unha aparencia robusta, típica de todas as manifestacións artísticas prerrománicas. A planta é rectangular e presenta dous niveis. O nivel inferior consta de tres salas (unha central, de maiores dimensións, e dúas laterais, que servían de oratorio e baño). Ao exterior obsérvanse xanelas de pequenas dimensións e un zócalo que realza o edificio. O piso superior (ou planta nobre), ao que se accede por unha escaleira exterior, presenta dous pórticos ou miradoiros abertos cara o exterior, ao leste e ao oeste. Aquí xa se presentan algúns precedentes do que vai ser o románico, como a bóveda de canón con arcos faixóns e capiteis pétreos derivados do corintio. O sistema complétase con

contrafortes no exterior. Este modelo construtivo, que transmite os empuxes da bóveda, constitúe un claro precedente da arte románica e por outra banda, os arcos de medio punto peraltados influirán na catedral de Santiago de Compostela. O espazo interior artículase para evitar a monotonía mediante arcos (dividen a bóveda en tramos), columnas sogueadas (con forma de sogas) e arcos cegos evitando un muro continuo. A decoración é moi notable, especialmente os relevos nos muros e clípeos (escudos de tipo grego) con escenas de caza, festivas e fantásticas. É probable que tamén tivese pinturas no interior. Desde fóra, podemos observar a forma de prisma rectangular do conxunto, cun tellado a dúas augas e os contrafortes que xa antes comentamos. Todo isto dá unha sensación de gran verticalidade á edificación.

A parte máis famosa da igrexa son os miradoiros dos lados curtos do rectángulo con tres vans de arcos peraltados sobre columnas sogueadas e decoración de medallóns e clípeos. Na parte inferior tamén existen tres vans que dan ao oratorio e na parte superior repítese o esquema con tres vans con función decorativa (pois non hai piso).

A arte asturiana, sorprende pola súa modernidade, que a leva a influír no románico español: arcos de medio punto peraltados, o uso xeneralizado da bóveda de canón, variedade de soportes e riqueza ornamental. Pola contra, o tamaño reducido das súas construcións e a robustez con que se elaboraban demostran que estamos claramente no prerrománico, que é propio da Alta Idade Media. Adoitan ser edificios construídos en aparello de cachotería, e nútrese de múltiples influencias, desde a arte visigoda ou a mozárabe, ata a arte carolinxia, que é coetánea da asturiana.

A pesar de tomar elementos doutras manifestacións culturais, a arte asturiana ten formas novas e independentes, sen querer nunca ocultar a súa vinculación á Monarquía Visigoda. Santa María do Naranco é o exemplo máis recoñecido desta arte xunto á súa veciña igrexa de San Miguel de Lillo.

SAN MIGUEL DE CELANOVA

Identificación:

Podemos observar a capela de San Miguel de Celanova. Trátase dun edificio prerrománico, propio da arte mozárabe que foi erixido a comezos do século X no concello ourensán de Celanova. O seu autor é descoñecido.

Contexto histórico-artístico:

Cando desaparece a monarquía visigoda coa invasión musulmá a principios do século VIII, a maioría da poboación hispano-visigoda quedou baixo o seu dominio, pero lograron conservar a súa relixión e empregaron o latín xunto co árabe. Estes cristiáns, influenciados pola convivencia con persoas de cultura islámica denomínanse mozárabes.

Na Reconquista, a partir dos núcleos de resistencia organizados no norte peninsular, moitos daqueles cristiáns mozárabes abandonaron Al-Ándalus, fundamentalmente desde a segunda metade do século IX, para repoboar as terras recuperadas polos reis cristiáns (ao norte do río Douro). Facíano movidos polas persecucións que se lle deron aos cristiáns en determinados momentos e polas mellores condicións de vida que se lles ofreceron nas terras recuperadas; por iso á arte mozárabe denomínaselle tamén arte de repoboación. Tanto os cristiáns que vivían dentro dos dominios musulmáns, como os que repoboaban as terras liberadas, pasando polos que vivirán un cambio de donos, van desenvolver un estilo artístico mixto, de significado católico pero factura islamizante. Dentro da arte mozárabe tamén temos que destacar a iluminación de manuscritos, atopando os mellores exemplos en misales, beatos ou antifonías. Durante o século X, Galicia, integrada dentro da monarquía asturleonese, non atraeu a tantos mozárabes como outras zonas da submeseta Norte.

Análise e comentario:

En primeiro lugar, temos que falar de arquitectura relixiosa mozárabe. Os edificios galegos mozárabes son máis tardíos que os leoneses. As principais características da arquitectura mozárabe son a ausencia ou sobriedade na decoración exterior, o uso do arco de ferradura califal, o uso do alfiz, o uso da columna (coroadas por capiteis corintios decorados con elementos vexetais moi estilizados), a decoración a base de modillóns a rolos, ou que os beirados sobresaian bastante da cornixa. Construído en sillería ben labrada con aparello de soga e tizón, distribúe o seu interior en tres ámbitos. A primeira parte é unha pequena antesala a modo de atrio, a segunda sala de planta cadrada é de

altura maior que as restantes e podémola considerar o centro da capela, e o terceiro ámbito é unha ábsida tan pequena que apenas hai sitio para unha persoa. As salas atópanse separadas entre si por arcos de ferradura. O arco que comunica a sala central coa ábsida ademais de ser de ferradura dispón dunha moldura en forma de alfiz que lembra moito ao *mihrab* da Mesquita de Córdoba. A entrada á capela realízase por unha porta adintelada situada na fachada sur. A iluminación realízase a través de seis alongadas xanelas abocinadas rematadas en arco de ferradura. Sobre a porta de entrada atopamos unha lápida fundacional en latín. A cuberta exterior é de tella a catro augas. As cubertas exteriores dos corpos dos extremos son a dobre vertente. No beirado do tellado podemos atopar unha serie de canzorros en forma de rolos que rodean toda a sala central, o que permite realizar un saledizo e agrandar o tellado dándolle un tamaño máis grande do que en realidade dispón.

San Miguel de Celanova ten catro contrafortes, dous na súa fachada norte e dous na súa fachada sur. Dáse a circunstancia que estes contrafortes non cumpren ningún labor de reforzo das naves; dado que non teñen función algunha, deberon ser postos nese lugar con algún motivo que descoñecemos. Polo interior, a nave central cóbrese cunha bóveda arestada en ladrillo sostida por arcos peraltados. A antesala cóbrese con bóveda de canón e a ábsida cunha bóveda nervada que forma oito gallones. O resultado final é que neste pequeno edificio, de menos de 22 m², podemos comprobar a relación entre a arte visigoda e a mozárabe (a súa sucesora). En San Miguel de Celanova atopamos algún detalle da arte asturiana como os contrafortes, e, máis importante aínda, unha sensibilidade árabe en todos os detalles do seu interior, desde a decoración das bóvedas e os arcos de ferradura con alfiz, ata o tratamento da luz, en base a xanelas estreitas situadas de forma que iluminan a dúas alturas o interior, dando unha maior sensación de profundidade a un espazo de tan reducidas proporcións.

En xeral vemos que nas artes prerrománicas hai unha falta de criterio unificador e os construtores empregaban as técnicas coñecidas en cada momento. O resultado é unha liberdade de creación con edificios que mesturan elementos doutras culturas e épocas.